**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**ШВЕДОВА ОЛЕНА ВІКТОРІВНА**

УДК 343.982.4

# КОМПЛЕКСНЕ КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ, ВИКОНАНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Спеціальність 12.00.09 –
кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі криміналістичних експертиз Навчально-наукового інституту підготовки слідчих і криміналістів Київського національного університету внутрішніх справ, МВС України

**Науковий керівник:**
кандидат юридичних наук
**Прохоров-Лукін Григорій Вікторович,**
Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України, завідувач лабораторії

**Офіційні опоненти:**
доктор юридичних наук, професор
**Клименко Ніна Іванівна**,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри криміналістики
кандидат юридичних наук, доцент
**Хахановський Валерій Георгієвич,**
Київський національний університет внутрішніх справ, начальник кафедри інформаційних технологій
**Провідна установа:** Одеська національна юридична академія, кафедра криміналістики, МОН України (м. Одеса).

Захист відбудеться „12” травня 2006 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.01 у Київському національному університеті внутрішніх справ (03035, Київ-35, Солом’янська площа, 1)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського національного університету внутрішніх справ (03035, Київ-35, Солом’янська площа, 1)
Автореферат розісланий „8” квітня 2006 р.

**Учений секретар**
**спеціалізованої вченої ради** **Л.І. Казміренко**

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми.** У теперішній час без документів як засобів закріплення різноманітних фактів і правовідносин не може обійтися жодна галузь соціального життя, оскільки за своїм змістом і застосуванням в суспільній практиці документи мають важливе політичне, юридичне, наукове, технічне, лінгвістичне та історичне значення.

Широке розповсюдження в Україні (кінець 80-х – перша половина 90-х рр. XX ст.) комп'ютерних технологій зумовило становлення нової форми автоматизованого документування, запровадження друку при безперервному надходженні інформації, активний розвиток технологій, пов'язаних з мережею Інтернет, швидке та якісне виготовлення і копіювання різноманітних документів, що відповідають вимогам до поліграфічної продукції, сучасне виготовлення якої також засновано на комп'ютерних технологіях.

Саме завдяки комп'ютерним технологіям, в основі організації яких лежить створення повного електронного макета будь-якого об'єкта, в тому числі й документа, принципово змінилася технологія його створення, до того ж зміни торкнулися не лише зовнішнього вигляду, а і його функцій та властивостей.

Якщо раніше в основному вивчалися папери, що відображали рух товарно-матеріальних цінностей, особисті документи, довідки, посвідчення, лотерейні і проїзні квитки, квитки на культурні заходи, паперові гроші, касові чеки, акцизні марки, то зараз до них додалися пластикові банківські картки (Visa, Diners, MasterCard), поліграфія контрафактної продукції, магнітні стрічки, жорсткі і гнучкі диски, електронні документи. Крім того, об'єктами дослідження часто стають оригінали і копії різноманітних процесуальних та фінансових документів.

Крім документів, основними об'єктами комплексного криміналістичного дослідження є технічні засоби їх виготовлення: сканери, принтери, копіри, багатофункціональні пристрої – від тих, що високою якістю не відрізняються, до найсучасніших їх видів.

Стрімкий розвиток комп'ютерних технологій зумовив поширення такого нового виду злочинів, як комп'ютерні (машинно-інтелектуальні або техніко-інтелектуальні): підробка документів з використанням ЕОМ і друкувальних пристроїв як поліграфічної бази; порушення авторських прав (комп'ютерне піратство); викрадення системного і прикладного програмного забезпечення; несанкціоноване копіювання, перехоплення, фальсифікація, зміна, знищення інформації; розробка і розповсюдження комп'ютерних вірусів в інформаційно-обчислювальних системах тощо.

За даними ДСБЕЗ МВС України за чотири місяці 2001 р. виявлено 7 злочинів, в 2002 р. – 25, за шість місяців 2003 р. – 51 злочин у сфері інформаційних технологій, за перше півріччя 2003 р. порушено 24 кримінальні справи по 37 злочинах, вчинених з використанням Інтернет-технологій, а рівень шахрайств з використанням пластикових банківських карток в Україні майже в п’ять разів перевищує середній у світі (85 % цих злочинів вчиняється в м. Києві).

Поширеним є й тиражування і розповсюдження неліцензійного комп’ютерного програмного забезпечення, контрафактної аудіо- та відеопродукції (насамперед оптичних дисків CD-ROM, що містять незаконні копії комп’ютерних програм).

Кількість злочинів у сфері комп’ютерних технологій постійно збільшується, що пов’язано з високим рівнем їх латентності (в світі лише 12 % таких злочинів стають відомі правоохоронним органам), а також, як і у випадку з економічними злочинами, недостатньою розробкою методик їх виявлення, що заважає своєчасному реагуванню на них і швидкому розкриттю.

На протидію зазначеним злочинам в Україні прийнято низку нормативно-правових актів, серед яких найважливішими є Кримінальний кодекс України, зокрема „Розділ XVI. Злочини у сфері використання ЕОМ (комп’ютерів), систем та комп’ютерних мереж”; Закон України „Про внесення змін до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України” від 23 грудня 2004 р. № 2289–IV, в якому статті 361, 362, 363 КК України викладено в новій редакції і доповнено новими статтями (ст. $361^1$, $361^2$, $363^1$); постанови Кабінету Міністрів України, які стосуються нових видів документів (магнітних, електронних тощо).

З використанням комп’ютерних технологій вчиняються і такі „традиційні” види злочинів, як крадіжки, фальшивомонетництво, шахрайства, вимагання і навіть вбивства. Найпоширенішим способом вчинення шахрайств у сфері банківського кредитування є використання підроблених документів про господарське і фінансове становище підприємства-позичальника. Використовуються різні фінансові та банківські документи і при „відмиванні” грошових коштів. Серед комп’ютерних шахрайств з використанням пластикових платіжних засобів дедалі більшого поширення набуває одержання великих грошових сум шляхом незаконного доступу до банківських рахунків внаслідок отримання конфіденційної інформації (номера платіжних карток, прізвища і PIN-коди клієнтів банку). Одним із способів вчинення цього злочину є виготовлення дублікатів банківських карток на офісному устаткуванні і нанесення на них магнітної стрічки, яка попередньо кодується відповідно до одержаної інформації („перезапис” кодів з магнітних карток на коди карток „непрацюючих рахунків”).

Для роботи з документами, виготовленими за допомогою комп’ютерних технологій,

експерту-криміналісту необхідно знати основи технології їх виготовлення, а також ознаки, які характеризують сучасні види друку. Це дозволить одержати інформацію про спосіб виготовлення документів, матеріали і устаткування, навички і кваліфікацію особи, яка причетна до їх виготовлення. Для цього в процесі дослідження шляхом комплексного застосування спеціальних знань із різних галузей (судово-технічної експертизи документів, судової комп'ютерно-технічної експертизи, трасології, авторознавства) виявляється система ознак способу виготовлення документів, що дозволяє встановити не лише тип, вид технічного засобу, а й ідентифікувати його.

Отже, використання комп'ютерних технологій у виготовленні документів поставило перед судовою експертизою низку завдань, серед яких основними є: вдосконалення наявних і створення нових експертних методик, правове регулювання їх застосування, розробка методичного, апаратно-технічного забезпечення, підготовка кваліфікованих спеціалістів тощо.

Проблема дослідження нерукописних документів була поставлена ще в першій половині XIX ст. Є.Ф. Бурінським, А.С. Осборном, Е. Локаром. Важливий доробок у формування наукових засад криміналістичного дослідження документів внесли українські вчені-криміналісти: А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.П. Колмаков, В.К. Лисиченко, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, С.І. Тихенко, І.Я. Фрідман, В.Ю. Шепітько; російські: Р.С. Бєлкін, А.І. Вінберг, О.О. Ейсман, Ю.Г. Корухов, Д.Я. Мирський, О.Р. Росинська, М.В. Терзієв, О.Р. Шляхов, М.П. Яблоков, вчені інших держав.

В різний час дослідженням документів, виготовлених на друкувальних пристроях, займалися: Г.Г. Білоусов, О.Г. Білоусов, В.В. Бірюков, С.Ф. Бичкова, Г.Д. Бондаренко, Л.В. Віницький, А.А. Гусєв, Т.Б. Земляна, І.М. Каплунов, С.Ш. Касімова, В.В. Коваленко, П.С. Кузнєцов, П.Г. Кулагін, В.В. Липовський, Г.Д. Лутоніна, Т.М. Мороз, С.Д. Павленко, В.М. Палій, А.М. Пітірімов, З.Г. Самошина, О.О. Сахарова, Є.В. Старіков, Л.О. Чередниченко, Т.Б. Черткова, Л.П. Щербаковська.

Методичні розробки, спрямовані на дослідження сучасних способів підробки документів, зокрема паперових грошей, з використанням комп'ютерної і копіювально-множильної техніки, висвітлені в дисертаціях О.В. Воробей, С.Ю. Петряєва. Методиці розслідування злочинів у сфері комп'ютерних технологій присвячені праці П.Д. Біленчука, В.Б. Вєхова, В.О. Голубєва, В.О. Губанова, О.І. Мотляха, Б.В. Романюка, М.В. Салтевського, В.Г. Хахановського, М.Г. Щербаковського та інших вчених.

Дослідженню документів, виконаних на сучасній комп'ютерній техніці, присвячені дисертації російських дослідників О.В. Гортинського, С.О. Кострова, С.Б. Шашкіна, О.М.

Яковлєва, а судовій комп'ютерно-технічній експертизі як роду судової експертизи – О.Р. Росинської, О.І. Усова.

Проте висвітлені в літературі питання не вичерпують усіх аспектів комплексного криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій, сучасний стан якого характеризується як недостатньою науковою розробленістю, так і великим практичним значенням для боротьби зі злочинами в сфері комп'ютерних технологій. Необхідність розробки принципово нової експертної методики і визначає актуальність теми дисертації.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертація спрямована на виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2001–2005 рр., затвердженої Указом Президента від 25 грудня 2000 р. № 1376/2000, Програми підготовки працівників експертної служби МВС України з проведення техніко-криміналістичних досліджень документів та роботи з обліками на 2003 р., розробленої відділом технічної експертизи та почерку ДНДЕКЦ МВС України, наказу МВС України „Про затвердження пріоритетних напрямків наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність органів внутрішніх справ на період 2004–2009 рр." від 5 липня 2004 р. № 755, а також щорічних планів науково-дослідних робіт Київського національного університету внутрішніх справ.

**Мета і завдання дослідження.** Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних і практичних засад комплексного криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій.

Мета досягається вирішенням таких *завдань* теоретичного і методичного характеру:

- історичний огляд виникнення і розвитку документів, періодизація судово-технічної експертизи документів, а також технічних засобів їх виготовлення;

- створення методологічних засад комплексного криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій, визначення його ролі та місця в системі криміналістичних експертиз;

- визначення предмета, об'єктів, завдань, методів, методики комплексного криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій, поняття документа, в тому числі електронного, та інших понять, які мають теоретичне і практичне значення для цього виду досліджень;

- висвітлення особливостей виявлення, фіксації та вилучення документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій, засобів їх виготовлення, а також порядку підготовки, призначення і проведення експертних досліджень таких документів;

- характеристика процесів, які мають місце при створенні документів в електронному вигляді і друку;

- розробка методики вирішення завдань комплексного криміналістичного дослідження документів, виготовлених засобами комп'ютерної техніки.

*Об'єктом дослідження* є процес виготовлення та підробки документів за допомогою технічних засобів комп'ютерної техніки і різновидів її друкувальних елементів.

*Предметом дослідження* є комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій.

*Методи дослідження.* Методологічною основою роботи є загальні положення матеріалістичної діалектики (методи системного і історичного аналізу, формальної логіки, абстракції і аналогії, узагальнення і класифікації). В процесі дослідження були використані методи: при викладенні історії виникнення документів і комп'ютерної техніки – історичний; при дослідженні об'єктів – спостереження, вимірювання, опис, експеримент, моделювання, планування; при проведенні опитування – метод інтерв'ювання. Автор використовував також власний практичний досвід роботи на посаді експерта-криміналіста.

Нормативною базою є чинне законодавство України, відомчі нормативні акти, що регламентують організацію проведення експертиз, обіг електронних документів й т.ін.

Емпіричну базу склали наукові результати досліджень криміналістів, судова, слідча, експертна практика: статистичні дані про динаміку, кількість, способи вчинення злочинів з використанням документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій, експериментальний матеріал, а також результати опитування 164 працівників правоохоронних органів м. Києва (75 слідчих і 89 експертів-криміналістів) відносно проблемних питань, з якими вони зустрічаються при призначенні і проведенні таких досліджень. Крім того, вивчено 70 висновків криміналістичних експертиз документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій, серед яких 5 комплексних, із архіву Київського науково-дослідного інституту судових експертиз МЮ України за 1996–2004 рр.

Теоретичну базу дослідження склали монографії, наукові статті, підручники, словники з питань філософії, поліграфії, криміналістики, кримінального процесу, судової експертизи, комп'ютерних технологій, інформатики, а також матеріали періодики і виставок.

Як технічний матеріал використовувалися комп'ютерні засоби і устаткування ДНДЕКЦ, НДЕКЦ при ГУМВС України в м. Києві, КНДІСЕ, відділу з експертно-криміналістичного забезпечення роботи Печерського РУ НДЕКЦ при ГУМВС України в м. Києві.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає в тому, що в дисертації вперше на монографічному рівні розглянуто теоретичні і практичні засади нового напряму криміналістичних досліджень – комплексного криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій.

Наукова новизна конкретизується у таких основних положеннях:

- конкретизація періодизації виникнення і становлення етапів розвитку судово-технічної експертизи документів та обґрунтування формування її нового напряму, яким є комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій;

- систематизація і обґрунтування методологічних засад комплексного криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій;

- визначення поняття предмета, об'єктів, завдань, методів, методики цього виду дослідження, документа (в тому числі електронного) тощо;

- висвітлення процесуальних і криміналістичних правил призначення експертного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій, та підготовки об'єктів дослідження;

- характеристика процесів, які мають місце при виготовленні документів електронними засобами і друку;

- описання методики вирішення різновидів завдань комплексного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій.

**Практичне значення одержаних результатів** полягає в поглибленні і розширенні предмета техніко-криміналістичного дослідження документів, розробці методичних і практичних рекомендацій, призначених для використання слідчими і експертами-криміналістами при дослідженні документів, виготовлених засобами комп'ютерної техніки.

Зазначені в дисертації і методичних рекомендаціях пропозиції, фактичний матеріал, висновки використовуються працівниками експертно-криміналістичних підрозділів МВС України під час участі як спеціалістів у слідчих діях, при проведенні експертних досліджень („Акт впровадження у діяльність експертних підрозділів..." № 8/551 від 12 серпня 2004 р.), науково-педагогічним складом Навчально-наукового інституту підготовки слідчих і криміналістів НАВСУ – в навчальному процесі при викладанні курсу „Технічні засоби криміналістичних досліджень",

„Техніко-криміналістичне дослідження документів” на кафедрі криміналістичних експертиз („Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у навчальний процес” від 11 жовтня 2004 р.).

**Апробація результатів дисертації.** Основні результати дисертації представлено у вигляді доповідей і виступів на науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції з проблем криміналістики (м. Київ, 20–21 квітня 2004 р.), Других криміналістичних читаннях на тему „Актуальні проблеми криміналістичного дослідження документів” (м. Київ, 21 січня 2005 р.); засіданні „круглого столу” на тему „Використання сучасних інформаційних технологій для запобігання, розкриття і розслідування злочинів: електронна ера, електронний документообіг, електронні обліки” (м. Київ, 25 лютого 2005 р.), а також обговорено на засіданнях кафедри криміналістичних експертиз Навчально-наукового інституту підготовки слідчих і криміналістів Київського національного університету внутрішніх справ.

**Публікації.** Результати дисертації опубліковано в методичних рекомендаціях, а також у шести наукових статтях: чотирьох – у фахових виданнях, двох – у збірниках міжнародних науково-практичних конференцій.

**Структура дисертації.** Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (353 найменування) і додатків. Повний обсяг дисертації – 259 сторінок, з яких основний зміст викладено на 188 сторінках, список використаних джерел – 36 сторінках, додатки – 35 сторінках.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, актуальність, об’єкт, предмет, завдання дослідження, його методологічні засади, на яких базується наукова новизна і практичне значення одержаних результатів.

**Розділ 1. „Теоретичні та процесуальні засади комплексного криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою комп’ютерних технологій”** складається з чотирьох підрозділів.

***Підрозділ 1.1.*** *„Історія виникнення та розвитку технологій створення документів і їх експертних досліджень”* присвячено історії писемності, документів, зокрема машинописних, засобів їх виготовлення, судово-технічної експертизи документів і її напрямів.

Визначено і розглянуто такі періоди розвитку технічних засобів: виникнення і розвиток друкарської справи, набірних, друкарських машин тощо (1440 р. – кінець XX ст.); винайдення ксерографії (1938 р.); винайдення та розповсюдження комп'ютерів, принтерів, цифрових друкарських машин й інших комп'ютерних засобів (1949 р. – до цього часу).

В основу періодизації судово-технічної експертизи документів (СТЕД) покладено найважливіші події з криміналістичного дослідження машинописних документів:

1. Донауковий період:

- зародження елементів СТЕД (II тисячоліття до н.е. – кінець XVII ст.);

- етап емпіричних досліджень у розвитку СТЕД (XVIII ст. – кінець XIX ст.).

2. Розвиток СТЕД як галузі наукових знань (кінець XIX ст. – XX ст.).

3. Створення і розвиток окремих наукових методів, методик, напрямів СТЕД (від першої половини XX ст.).

4. Створення нових напрямів СТЕД, пов'язаних з розвитком комп'ютерних технологій і появою нових видів об'єктів дослідження (від 80-х рр. XX ст.).

Закінчується історичний огляд аналізом сучасного стану криміналістичних досліджень нових видів документів, зокрема зазначається, що актуальним завданням судової експертизи є розробка експертних методик дослідження документів, виготовлених за допомогою принтерів різних моделей.

У ***підрозділі 1.2.*** *„Методологічні і теоретичні засади комплексного криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій"* розглянуто теоретико-методологічні положення комплексного криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій.

Визначені основні елементи методології: вчення про предмет, завдання, об'єкти, методи і методику дослідження, а також теоретичні засади (базуються на загальнотеоретичних положеннях судової експертизи, судово-технічної експертизи документів і її підвидів, судової комп'ютерно-технічної експертизи):

- система категорій і понять;

- система методів і методик, заснованих на визначених теоретичних положеннях і апаратно-програмних засобах;

- положення теорії діагностики, ідентифікації, ситуаційного аналізу, криміналістичного вчення про навички, комплексного, системно-структурного підходів і т.ін.

Шляхом аналізу різних поглядів щодо понять „комплексне дослідження", „комплексна експертиза" визначено поняття комплексної експертизи як комплексного дослідження експертом (експертами) на основі спеціальних знань із різних (в тому числі суміжних) галузей (родів, видів, підвидів експертизи) матеріальних об'єктів, явищ і процесів з метою вирішення складного експертного завдання, яке не може бути вирішено із застосуванням спеціальних знань однієї галузі (роду, виду, підвиду), і встановлення фактичних даних у справі, що розслідується; її ознаки (обов'язкові та факультативні).

Розглядаючи поняття комплексного дослідження, автор підкреслює, що такі дослідження можуть мати місце як у межах комплексної експертизи, так і „моноекспертизи". Оскільки в кримінально-процесуальному законодавстві не лише не передбачено проведення комплексної експертизи, але й не розкрито її поняття, а ст. 75 КПК України передбачає лише комісійні експертизи, пропонується внести до КПК України визначення поняття „комплексна експертиза".

Комплексне криміналістичне дослідження документів, виготовлених за допомогою комп'ютерних технологій, яке може приймати вигляд міжродової, міжвидової комплексних експертиз, визначається автором як самостійний вид дослідження в межах судово-технічної експертизи документів.

***Підрозділ 1.3.*** *„Предмет, завдання, об'єкти і методи комплексного криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій"* присвячено поняттю і класифікації предмета, завдань, об'єктів, методів і методик цього виду досліджень.

Предмет дослідження – це фактичні дані (факти і обставини), пов'язані з виготовленням, функціонуванням, зміною, знищенням документів, виготовлених за допомогою комп'ютерних технологій, які встановлюються шляхом дослідження документів і їх елементів як взаємопов'язаних і взаємозумовлених систем із застосуванням спеціальних знань, методів, способів досліджень у галузі судово-технічної експертизи документів, судової комп'ютерно-технічної експертизи, авторознавчої, трасологічної експертиз та в інших галузях і спрямовані на вирішення поставлених експертних завдань в порядку, передбаченому законом, з метою встановлення істини у справі, що розслідується.

Завдання дослідження полягає у встановленні причетності певної особи до створення документа шляхом вирішення низки підзавдань через інтегративне застосування знань у галузі судово-технічної експертизи документів, судової комп'ютерно-технічної експертизи, авторознавчої, дактилоскопічної, почеркознавчої експертиз, експертизи матеріалів, речовин і виробів тощо. З цією метою досліджується комплекс різних за своєю природою ознак об'єктів, що

відобразилися в документі.

Об’єкт дослідження – це матеріальний носій інформації, що досліджується із застосуванням спеціальних знань із різних галузей з метою вирішення комплексного завдання. В дисертації дається визначення загального, родового і безпосереднього (конкретного) об’єктів дослідження. Типовими об’єктами дослідження є:

- текстові і графічні документи: електронні і стандартні („роздруківки”), їх реквізити;
- матеріали для виготовлення або зміни документів;
- комп’ютер;
- периферійні пристрої;
- електронні носії інформації: вінчестери (накопичувачі на жорстких магнітних дисках), дискети (накопичувачі на гнучких магнітних дисках), накопичувачі на магнітних стрічках (стримери), накопичувачі на лазерних (оптичних) дисках, магнітооптичні накопичувачі; поліграфічне оформлення компакт-диска тощо.

Автор дає визначення поняття документа (матеріальний об’єкт, в якому за допомогою визначених системи (знакової, символьної тощо) та способу зафіксована інформація про факти, які мають значення для вирішення справи, що розслідується), його ознак, а також поняття електронного документа. Крім того, запропоновано поділяти електронні документи на дві групи. В першу групу входять документи в електронному форматі, які можуть бути перенесені на жорсткий носій, але не мають реквізитів і юридичної сили, в другу – документи, які самі по собі, без перенесення на жорсткий носій, мають юридичну силу, а їх обов’язковим реквізитом є електронний цифровий підпис, який дозволяє ідентифікувати джерело походження документа.

Обґрунтовується, що класифікація паперових документів, виконаних за допомогою комп’ютерних технологій, на оригінали і копії може бути застосована лише до документів, виконаних на матричних принтерах (всі паперові документи, виконані на струменевих і лазерних принтерах, отримані з одного електронного документа, є оригіналами). При класифікації документів за основу взято класифікацію (Г.В. Прохоров-Лукін, 2003 р.) за видом представлення інформації, відношенням до відтвореного об’єкта, видом носія тощо. Додатково автором визначено класифікацію за видом принтера на матричні, струменеві, лазерні, термічні. Засоби комп’ютерної техніки поділяються на апаратні (комп’ютер, периферійні пристрої) та програмні (програмне забезпечення, комп’ютерна інформація).

Підкреслюється, що ефективність вирішення завдань дослідження визначається не лише використанням комплексу методів (як дослідження реквізитів, так і матеріалів документа), а й

певною послідовністю їх застосування. Програмою ж вирішення основного завдання за допомогою системи методів з метою встановлення фактичних даних, які належать до судово-технічної експертизи документів, судової комп'ютерно-технічної експертизи, авторознавчої експертизи, інших родів (видів) судової експертизи, є методика дослідження.

***Підрозділ 1.4.*** *„Процесуальні питання пошуку, вилучення об'єктів дослідження, призначення, проведення судових експертиз документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій, та оцінки їх результатів"* присвячено особливостям проведення слідчих дій, призначення і проведення експертного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій, і оцінці висновку експерта.

Зазначено, що результат експертного дослідження багато в чому залежить від своєчасного та якісного проведення слідчих дій (огляду, обшуку, виїмки й т.ін.), тому слідчий має здійснити низку обов'язкових підготовчих заходів (запросити учасників огляду, підготувати технічні засоби тощо). Підкреслюється, що у справах, пов'язаних з комп'ютерними технологіями, участь у слідчих діях спеціалістів в цій галузі знань є обов'язковою.

На завершальній стадії огляду документи, засоби комп'ютерної техніки й інші об'єкти упаковуються, опечатуються і вилучаються з дотриманням низки правил.

На стадії призначення експертизи слідчий може одержувати зразки (вільні, експериментальні) особисто, але краще – за участю спеціаліста, який знає і технологію їх одержання, і вимоги, що до них ставляться: відповідність досліджуваним документам за часом, змістом, умовами виконання, мовою, призначенням, матеріалом, стилем, особливостями режиму роботи принтера, параметрами друку (масштаб, розрізняльна здатність). Кількість зразків має бути не меншою, ніж 10–15 аркушів.

При розгляді стадій дослідження звертається увага на те, що попереднє вивчення матеріалів справи є важливою передумовою подальшого дослідження, оскільки на цій стадії проводиться оцінка наданих матеріалів з точки зору достовірності, достатності за параметрами якості та кількості й т.ін. Обґрунтовано положення про необхідність нормативного закріплення права експерта на клопотання „Про додаткове залучення спеціаліста для вирішення складних завдань, для яких не вистачає кваліфікації експерта" у нормативно-правових актах (Кримінальному, Цивільно-процесуальному, Господарському процесуальному, Адміністративному процесуальному кодексах України, Законі України „Про судову експертизу").

Зазначено, що при проведенні комплексного дослідження комісійно, в основу загального судження лягає така сукупність ознак, кожна з яких вказує на можливість існування одного і того

ж факту, оскільки інакше експертиза перестає бути комплексною. Якщо досліджується копія носія інформації, то у висновку підтверджується ідентичність даних на вилученому носії і копії, а також можливість їх порівняння за запитом суду. Висновки експерта мають оцінюватися органом (особою), що призначив експертизу, незалежно від їх виду: категоричні, ймовірні, висновки про неможливість вирішення питання.

**Розділ 2. „Методика комплексного криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій"** складається з чотирьох підрозділів.

У ***підрозділі 2.1.*** *„Загальна характеристика процесів відображення, які мають місце при виготовленні документів за допомогою комп'ютерних технологій"* розглянуто основні характеристики і ознаки електронного документа, а також принцип дії, основні вузли, механізми, ознаки принтерів.

Оскільки процес виготовлення документів за допомогою комп'ютерних технологій проходить дві стадії (підготовка документа в електронному вигляді і його друк), то на першому етапі дослідження встановлюються електронні дані, засоби, методи підготовки, створення, передачі електронного документа та накладання електронного цифрового підпису (використання особистого відкритого чи закритого ключа).

Для автоматизації роботи з електронними документами може використовуватися низка спеціалізованих редакторів („Word processing" „Cognitive Technologies" й ін.). Загальними ознаками електронного документа є: формат і структура даних, які його складають, наявність (відсутність) певних реквізитів, візуальна форма представлення; окремими: конкретні електронні дані, програмні, програмно-апаратні і апаратні засоби, методи його підготовки, створення, передачі, перевірки цілісності; параметр криптографічного алгоритму формування електронного цифрового підпису, який відомий лише конкретній особі.

В зв'язку з тим, що електронні документи копіюються на змінні носії, друкуються на різних видах принтерів, має досліджуватися весь апаратно-програмний комплекс (комп'ютер, його програмне забезпечення, принтер) створення документа. При цьому експерт має знати основні технічні характеристики комп'ютерних засобів, принцип дії, основні механізми, їх властивості, ознаки виконання документа на принтері певного типу, виду, моделі.

Зазначається, що принтери відрізняються один від одного за багатьма ознаками: конструктивними характеристиками, принципом дії, способами і режимами друку, розрізняльною здатністю, швидкістю, і дається їх загальна характеристика. До важливих класифікаційних властивостей принтерів належить будова їх друкувальної голівки, види шрифтів, можливість

виведення графічної інформації за допомогою символів псевдографіки, сервісних режимів друку, режимів, що характеризуються різною якістю друку.

***Підрозділ 2.2.*** *„Основні положення методики вирішення завдань комплексного криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій"* присвячено загальним положенням видової і окремих методик цього виду досліджень.

Автором визначено завдання та питання, в тому числі комплексні, які потрібно вирішити експерту із застосуванням спеціальних знань у галузі судово-технічної експертизи документів, судової комп'ютерно-технічної експертизи, почеркознавства, експертизи матеріалів, речовин, виробів тощо, серед яких є встановлення:

- способу виготовлення документа (його фрагментів);
- факту і способу внесення змін в документ (факту монтажу);
- давності виготовлення документа (хронологічної послідовності нанесення штрихів);
- єдиного джерела походження документів;
- конкретних друкувальних пристроїв – принтерів, а також матеріалів;
- виконавця або автора (оператора) документа;
- цілого за частинами;
- механізму і умов взаємодії об'єктів.

Елементами події, що розслідується, є: автор і виконавець документа, технічні пристрої, засоби, інші матеріальні утворення. До досліджуваних об'єктів належать документи і їх інформаційні поля, що містять відомості про матеріали, реквізити, поліграфічне оформлення, засоби комп'ютерної техніки, сліди предметів і речовин, інші матеріальні утворення.

При дослідженні підлягають вивченню такі ознаки: морфологічні; субстанційні; функціональні; топографічні; програмних засобів; автора і виконавця. Запропоновано поділити певні ознаки на підгрупи. Так, до ознак програмного забезпечення принтера належать: наявність графічного режиму, види і конфігурація вбудованих шрифтів; до ознак програмного забезпечення комп'ютера – характеристика системного програмного забезпечення, прикладного програмного забезпечення (текстового редактора, програм управління базами даних, управління режимами друку принтера), вид даних (текстові чи графічні). Ознаки ж виконавця і автора документа розглядаються як ознаки письмової мови.

В роботі дається характеристика методів дослідження: загальнонаукових (спостереження, вимірювання, опис, експеримент, порівняння, моделювання); спеціальних (окремих) (фізичних,

фізико-хімічних, хімічних, голографічних) і підкреслюється, що дані методи мають застосовуватися комплексно (наприклад, інфрачервона спектрометрія може поєднуватися зі спектрофотометрією в ультрафіолетовій і видимій зонах спектра, люмінесцентним і хроматографічним аналізами).

Визначено етапи дослідження. Так, комплексна судово-технічна експертиза документів і судова комп'ютерно-технічна експертиза складається з трьох етапів: техніко-криміналістичне дослідження документа на паперовому носії, комп'ютерно-технічне дослідження апаратно-програмного комплексу як сукупності технічного устаткування і інформації на машинних носіях, комплексне комп'ютерно-технічне і техніко-криміналістичне дослідження. Інші етапи пов'язані з застосуванням спеціальних знань у галузі трасології (дослідження слідів, що залишені виконавчими механізмами принтера на документах), експертизи матеріалів, речовин, виробів (дослідження барвника, паперу), авторознавчої експертизи. При цьому встановлені системні зв'язки поєднують досліджувані ознаки у єдине ціле, завдяки чому можливий синтетичний висновок, що характеризує загалом обставини вчинення злочину.

***Підрозділ 2.3. „****Методика вирішення діагностичних завдань комплексного криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій"* присвячено проведенню діагностичних досліджень, які є важливою передумовою ідентифікації.

Друкувальні пристрої, які використовуються для одержання твердої копії документа, мають властиві їм ознаки і можливості виконання окремих операцій. Першочерговим комплексним завданням є встановлення способу виконання документа. З цією метою вивчаються особливості принтерів, які знаходять відображення в документі (принцип будови, формування і відтворення знаків і символів, спосіб нанесення барвника, технічні можливості (фотодрук, розрізняльна здатність, кількість і види кольорів)), а також матеріали документа (барвник, папір). В роботі наведено відомості про принцип роботи, будову основних видів принтерів, ознаки, які свідчать про використання принтерів певного виду, й т.ін.

В дисертації значну увагу приділено вирішенню такого завдання, як встановлення факту монтажу в документі. Визначені види монтажу: „електронний", „механічний", комбінований та їх ознаки. Автором зазначається, що питання щодо наявності, відсутності монтажу в документі в певних випадках може бути вирішено в категоричній формі. При оцінці висновку експерта слідчий, суд мають звертати увагу на підтвердження цього факту іншими обставинами, матеріалами справи тощо.

Контрафактність програмних продуктів, записаних на машинних носіях інформації (компакт-дисків), встановлюється в декілька етапів: спочатку вивчаються зовнішні ознаки контрафактності із застосуванням спеціальних знань із судово-технічної експертизи документів (дослідження якості поліграфії), трасологічної (дослідження слідів на носіях інформації), товарознавчої (встановлення відповідності упаковки стандартам, комплектності) експертиз, а потім – структура, зміст, споживацькі властивості інформаційно-програмного продукту (із застосуванням спеціальних методів судової комп'ютерно-технічної експертизи).

Наявність на накопичувачі на жорсткому магнітному диску системного блока комп'ютера – вінчестері інформації (файлів) із зображенням досліджуваних документів встановлюється комплексною судово-технічною експертизою документів і судовою комп'ютерно-технічною експертизою. Відновити пошкоджену, знищену інформацію на магнітних носіях можна, попередньо переписавши її на інші носії за допомогою утиліт DiskEdit, Umformat, UnErase, Norton DiskDoktor тощо.

При встановленні віку документа (абсолютного, відносного) вивчаються: його зміст, розміщення різних частин документа, шрифти (в межах судово-технічної експертизи документів), інформація на вінчестері з метою встановлення дати створення, друку, зберігання документа (в межах судової комп'ютерно-технічної експертизи), здійснюється порівняння одержаних даних (в межах комплексної судово-технічної експертизи документів і судової комп'ютерно-технічної експертизи), досліджується барвник, папір тощо.

***Підрозділ 2.4.*** *„Методика вирішення ідентифікаційних завдань комплексного криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій"* присвячено ідентифікаційним дослідженням.

В роботі зазначено, що згідно з типовою схемою вирішення ідентифікаційних завдань відносно машинописних документів спочатку встановлюється групова належність (модель) друкувальних пристроїв шляхом виділення їх загальних ознак, а потім вивчаються індивідуальні ознаки, зокрема дефекти, пов'язані з експлуатацією, що дозволяють ідентифікувати принтер в певний період, і дається їх характеристика.

Визначено, що при ідентифікації виконавця і автора документа мають вивчатися ознаки, що відображують певні навички підготовки і виконання документів, зокрема ознаки версії програми і форматування тексту, топографічні ознаки, ознаки письмової мови.

Наведено можливості вирішення ідентифікаційних завдань відносно матеріалів, які використовувалися при виготовлені документа, зокрема барвника (паперу), коли вирішуються питання про родову, групову належність за низкою властивостей.

Приділено увагу в роботі і можливостям вирішення ситуаційних завдань, зокрема встановленню механізму взаємодії, який розвивався в певних умовах (факторів, які впливали на створення документа, зберігання).

При проведенні дослідження в результаті профілактичної діяльності експерта можуть бути виявлені обставини, що сприяли вчиненню протиправного діяння, зокрема комп'ютерного злочину, і сформульовані рекомендації з конкретними пропозиціями, наприклад, щодо використання засобів криптографії.

## ВИСНОВКИ

У висновках сформульовані найсуттєвіші положення, пропозиції і результати, одержані внаслідок виконання дисертації і спрямовані на вирішення основних завдань дослідження.

1. Розглянуті питання дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій, є важливими і актуальними. Обґрунтовано, що в процесі історичного розвитку технологій створення документів виник новий напрям криміналістичних досліджень – комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій.

2. Створено методологічні та теоретичні засади комплексного криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій, як самостійного виду дослідження в межах судово-технічної експертизи документів.

3. Визначено поняття предмета, об'єктів, завдань, методів, методики, документа (в тому числі й електронного) та інші. Обґрунтовано, що документ як об'єкт дослідження складається з взаємопов'язаних інформаційних полів, які містять інформацію про матеріал, реквізити, спосіб виготовлення, автора, виконавця, умови виготовлення і зберігання. Основне завдання дослідження полягає у встановленні причетності конкретної особи (автора, виконавця) до створення документа, апаратно-програмного комплексу його підготовки, джерел походження, інших фактів і обставин використання комп'ютерних засобів для виготовлення документа.

4. У справах, пов'язаних з комп'ютерними технологіями, участь спеціаліста в цій галузі знань при проведенні слідчих дій є обов'язковою. Дослідження може проводитися як одноособово експертом, який володіє спеціальними знаннями у галузі судово-технічної експертизи документів, судової комп'ютерно-технічної експертизи й в інших галузях знань, так і комісійно.

5. Пропонується в ст. 75 КПК України внести визначення поняття „комплексна експертиза”, а також закріпити в новому КПК України і в інших нормативно-правових актах право експерта на клопотання про додаткове залучення експертів із інших галузей з метою проведення комплексної експертизи.

6. В зв’язку з тим, що технічне вдосконалення і різноманіття сучасних друкувальних пристроїв суттєво вплинуло на загальнометодичний підхід криміналістичного дослідження виготовлених на них документів, визначено основні їх технічні характеристики, властивості, принцип дії, вузли і механізми.

7. Розроблено методику вирішення завдань комплексного криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою комп’ютерних технологій. Виділені необхідні для цього групи ознак і наведені можливості досліджень, заснованих на використанні комплексу методів із різних галузей знань.

## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Шведова О.В. Короткий огляд історії судово-технічної експертизи документів // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2003. – Вип. 20. – С. 165–169.

2. Шведова Е.В. Методологические основы комплексных криминалистических исследований документов // Криминалистика и судебная экспертиза: Межвед. науч.-метод. сб. – К.: Министерство юстиции Украины, 2004. – Вып. 52. – С. 94–102.

3. Шведова О.В. Історія виникнення і розвитку документів та знакодрукуючих пристроїв // Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених: Наук.-практ. зб.; додаток до журналу „Міліція України”. – К.: Преса України, 2004. – Вип. 31. – С. 28–31.

4. Шведова О.В. Проблеми комплексних криміналістичних досліджень документів, виконаних за допомогою комп’ютерних технологій // Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених: Наук.-практ. зб.; додаток до журналу „Міліція України”. – К.: Преса України, 2005. – Вип. 38. – С. 20–23.

5. Шведова О.В. Дослідження документів, виконаних за допомогою комп’ютерних технологій: Метод. рекомендації. – К.: Пульсари, 2004. – 41 с.

6. Шведова О.В. Криміналістичні дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій (значення, об`єкти, перспективи) // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю і контрабандою: Міжвід. наук. зб. – К.: НДІ „Проблеми людини", 2004. – Т. 29. – С. 476–479.

7. Шведова О.В. Злочинність у сфері комп'ютерних технологій і роль криміналістичних досліджень документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій, в боротьбі з нею // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2005. – Ч. 2. – С. 205–211.

## АНОТАЦІЯ

**Шведова О.В. Комплексне криміналістичне дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій. –** Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Київський національний університет внутрішніх справ, Київ, 2006.

Дисертацію присвячено теоретичним, методологічним і практичним засадам комплексного криміналістичного дослідження документів, виконаних за допомогою комп'ютерних технологій.

За результатами аналізу літературних джерел, узагальнення експертної, слідчої, судової практики запропоновано авторську періодизацію судово-технічної експертизи документів, засобів виготовлення документів, визначено методологічні і теоретичні засади дослідження.

Визначено процесуальні особливості виявлення, фіксації, вилучення об'єктів дослідження; порядок його підготовки, призначення і оцінки; підходи до вирішення поставлених завдань шляхом застосування запропонованої методики.

Ключові слова: документ, комплексне дослідження, комп'ютерні технології, електронний документ, апаратно-програмний комплекс.

## АННОТАЦИЯ

**Шведова Е.В. Комплексное криминалистическое исследование документов, выполненных с помощью компьютерных технологий. –** Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Киевский национальный университет внутренних дел, Киев, 2006.

Диссертация посвящена теоретическим, методологическим и практическим основам комплексного криминалистического исследования документов, выполненных с помощью компьютерных технологий.

В результате анализа автором литературных источников, обобщения экспертной, следственной, судебной практики, предложена периодизация судебно-технической экспертизы документов, показаны средства изготовления машинописных документов, определены методологические и теоретические основы исследования. Кроме того, дано понятие предмета, объектов, задач, методов, методики комплексного криминалистического исследования документов, выполненных с помощью компьютерных технологий, документа (в том числе и электронного) и т.д.

В диссертации комплексное криминалистическое исследование документов, выполненных с помощью компьютерных технологий, определено как самостоятельный вид исследования в рамках судебно-технической экспертизы документов, для проведения которого необходимы специальные знания в области судебно-технической экспертизы документов, судебной компьютерно-технической экспертизы, трассологии, автороведения, экспертизы материалов, веществ и изделий. Обосновано, что документ, как основной объект исследования, состоит из взаимосвязанных информационных полей, которые содержат информацию о материале документа, реквизитах, способах изготовления, авторе и исполнителе, условиях изготовления и хранения.

Рассмотрены основные характеристики и свойства компьютерных средств, принцип их работы, основные узлы и механизмы, а также признаки изготовления документа на принтере определенного типа, вида, модели, знание которых позволит эксперту решать ряд диагностических, идентификационных, ситуационных задач.

Определена основная задача комплексного криминалистического исследования документов, выполненных с помощью компьютерных технологий, которая состоит в установлении причастности конкретного лица (автора, исполнителя) к созданию документа.

Автором выделены признаки (морфологические, субстанциональные, функциональные, топографические, автора, исполнителя, программных средств), обусловленные особенностями печатающих устройств, документов, автора и исполнителя, комплексное исследование которых позволит решать поставленные перед экспертом задачи. К таким задачам относится установление:

- способа изготовления документа (его фрагментов);

- факта и способа изменения документа (факта монтажа);

- абсолютной или относительной давности изготовления документа;
- общего источника происхождения документов;
- конкретных печатающих устройств – принтеров;
- исполнителя или автора (оператора) документа;
- принадлежности частей одному документу;
- механизма взаимодействия объектов и условий этого взаимодействия.

Рассмотрены процессуальные и организационные особенности обнаружения, фиксации, изъятия документов, выполненных с помощью компьютерных технологий, технических средств; принципы и порядок подготовки, назначения и оценки экспертного исследования. Обосновывается, что комплексное криминалистическое исследование документов, выполненных с помощью компьютерных технологий, может проводиться как одним экспертом, который обладает специальными знаниями в области судебно-технической экспертизы документов, судебной компьютерно-технической экспертизы и в других областях знаний, так и комиссией экспертов.

Сделан вывод о необходимости процессуальной регламентации понятия комплексной экспертизы, которое отсутствует в уголовно-процессуальном законодательстве, и внесении в УПК Украины изменений в виде определения понятия „комплексная экспертиза”. Предложено также закрепить в новом УПК Украины и в других нормативно-правовых актах право эксперта на ходатайство о привлечении экспертов других специальностей к проведению комплексной экспертизы.

Обозначены подходы к комплексному решению конкретных идентификационых, диагностических, ситуационных задач путем применения методики исследования документов, выполненных с помощью компьютерных технологий.

Разработаны методические рекомендации по проведению комплексного криминалистического исследования документов, выполненных с помощью компьютерных технологий.

Ключевые слова: документ, комплексное исследование, компьютерные технологии, электронный документ, аппаратно-программный комплекс.

## ANNOTATION

**Shvedova O.V. Complex criminalistic research of the documents manufactured with means of computer technologies. –** Manuscript.

The dissertation for obtaining the scientific degree of the candidate of law on the speciality 12.00.09 – criminal process and criminalistics; forensic expertise. – The Kiev National University of Internal Affairs, Kyiv, 2006.

The dissertation is devoted to theoretical, methodological and practical bases of complex criminalistic researches of the documents executed by computer means.

As a result of the analysis of literature, expert investigations, law practice were invastigated the periodization of questioned documents investigations, means and materials of documents manufacturing, methodological and scientific bases of researches and other certain problems.

Also were investigated process features of detection, fixing, withdrawal of objects of researches; the order of its preparation, purpose and an estimation; approaches to the decision of tasks in view by application of the offered technique.

**Key words**: forensic expertise, questioned document, complex research, computer technologies, electronic document, hardware-program complex.